

УДК 330.13:628.1

Лесняк О.Ю., к.е.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗПОДІЛУ РЕНТНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

В статті охарактеризовано поняття водної ренти, визначено її структуру, проаналізовано методичні підходи до її розрахунку та обґрунтовано напрями практичного використання.

В статье дана характеристика понятия водной ренты, обозначены ее составляющие, проанализированы методические подходы к ее определению и обоснованы направления практического использования.

In article the definition of the water rent is described and the structure of water rent is defined, methodical ways to calculating and using of water rent conception are analyzed.

Процес накопичення та інституціоналізації капіталу є ознакою еволюційного розвитку економіки. При цьому відсутність дієвого механізму обмеження неефективної економічної поведінки призводить до формування рентоорієнтованої моделі економіки, в якій власники або користувачі певного виду ресурсів мають змогу отримувати надприбутки з права власності або користування відповідними об'єктами, не прикладаючи зусиль до підвищення ефективності їх використання. Це призводить до зменшення ефективності народного господарства в цілому. Тому питання, що стосуються розгляду категорії ренти, її складових та можливостей використання, потребують детального обґрунтування. Насамперед це стосується природних, а зокрема і водних ресурсів.

Питання, пов'язані з економічними основами управління діяльністю у водному господарстві, знайшли відображення в роботах таких авторів, як Д. Зуик, Ю. Лебединский, С. Левківський, М. Падун, Л. Мельник, В. Борейко, В. Павлов, С. Дорогунцов, А. Гордійчук та ін. У працях Б. Данилишина, М. Хвесика, А. Бодюка, В. Міщенко, О. Голуба, О. Струкової, В. Сташука, В. Голяна, А. Чернявської та інших достатньо детально аналізується існуюча система державного регулювання економічних відносин в сфері водокористування. Проте незамінність води як середовища існування рослинного та тваринного світу, а також як засобу виробництва вимагає деталізації розгляду формування рентних механізмів в процесі формування та використання вод-

них ресурсів.

Прибуток підприємств, що є користувачами природних ресурсів, може значно диференціюватися залежно від умов використання відповідних об'єктів, ступеню їхнього залучення до господарського обігу та рівня авансування капіталу. Можна виділити такі його складові, як мінімальний або нормативний прибуток (абсолютну ренту) та надприбуток (диференційну ренту)[1]:

- абсолютну ренту 1 типу, яку отримує власник природного ресурсу в формі плати за його використання;

- абсолютну ренту 2 типу, яка залишається в розпорядженні підприємства-користувача природного ресурсу як відшкодування використання капіталу в гірших умовах;

- диференційну ренту 1 типу як дохід від сприятливих природних характеристик природного ресурсу;

- диференційну ренту 2 типу – додатковий прибуток, отриманий за рахунок більш ефективного використання капіталу.

Сукупна водна рента дорівнює сумі абсолютної водної ренти та диференційної водної ренти першого і другого роду:

Абсолютна рента пов'язана з поняттям приватної власності на природні ресурси і означає частину, яка повертається користувачами землі її власнику. Абсолютна водна рента обумовлена правом використання водних ресурсів на свій розсуд або ж можливістю здавати його в оренду іншому суб'єкту господарювання за певну плату. Економічний сенс абсолютної водної ренти полягає в тому, що це плата за право користування водним ресурсом. Економічна наука довела, що навіть найменш ефективний капітал, в силу нееластичності його пропозиції, буде приносити абсолютну ренту, оскільки власник капіталу ніколи не надасть його в оренду безкоштовно. Розвиваючи це положення стосовно водокористування, можна стверджувати, що водні ресурси, які мають найгірші природні характеристики, є джерелом формування абсолютної водної ренти, оскільки мають властивості капіталу та є унікальними та незамінними [1].

Диференційна рента присутня незалежно від наявності чи відсутності приватної власності на водні об'єкти.

Рента відображає диференціацію об'єктивних умов функціонування окремих підприємств, являє собою дохід, що не залежить від ефективності праці працівників виробничих ланок. Завданням розрахунку ренти є створення рівних умов господарювання всіх виробничих ланок народного господарства шляхом нівелювання відмінностей в якості природних ресурсів, що використовуються. Крім цього, рентні платежі відіграють роль важелів економічного стимулювання.

Зростання потреби в водних ресурсах часто викликає необхідність господарського освоєння нових джерел, які значно різняться за своїми експлуатаційними характеристиками (якість водних ресурсів та віддаленість від спо-

живача). Це створює об'єктивні передумови для виникнення диференційної ренти першого типу. З іншого боку, необхідність нарощування додаткових затрат матеріальних та трудових ресурсів на регулювання стоку, покращення якісного стану водних об'єктів сприяє виникненню диференційної ренти другого типу [2].

Потрібно розрізняти категорії диференційної ренти, диференційного ефекту та рентного платежу, які в працях багатьох дослідників помилково прирівнюються. Зокрема, диференційний ефект (який в грошовому виразі дорівнює диференційному доходу) може виникати не лише в сфері природокористування, а в будь-якій галузі народного господарства. Він відображає перевищення суспільно-необхідних витрат над індивідуальними шляхом економії витрат обмежених економічних ресурсів. Така різниця в доходах зберігається до того моменту, поки відповідне нововведення, що підвищує продуктивність праці, не буде запозичено іншими учасниками ринку. Диференційний ефект є природними наслідком конкуренції і підлягає не повному вилученню, а оподаткуванню в якості частини прибутку підприємства. Відповідно до наведеної вище класифікації диференційний ефект відображає лише диференційну ренту 2 типу.

Загальний рівень диференційної ренти включає також диференційну ренту 1 типу. Ця частина ренти виникає при експлуатації водних об'єктів з кращими природними властивостями і характеристиками, що виражається в більш низькому рівні витрат при виробництві кінцевого продукту і, отже, більшою величиною підприємницького прибутку, що не пов'язана з рівнем ефективності використання ресурсів.

Тому при розрахунку об'єктивно обґрунтованого рентного платежу постає завдання формування методики розрахунку диференційної ренти загалом, та подальшого виділення в її складі диференційної ренти першого та другого типу.

І.В. Купріянов пропонує визначати величину водної ренти за формулою [3]

$$D_{ien} = D_{ie} + D_{ie0} = \Pi_{ie0} - \Pi_o, \quad (1)$$

де D_{ien} – повна диференційна водна рента i -го підприємства, яка припадає на одиницю робіт чи послуг; D_{ie} – водна рента i -го підприємства, зумовлена фактором залучення водних ресурсів у виробництво (на одиницю робіт чи послуг); D_{ie0} – диференційна водна рента, що виникає внаслідок сприятливих умов розміщення та режиму водних ресурсів (на одиницю робіт та послуг); Π_{ie0} – прибуток i -го підприємства-водокористувача, який припадає на одиницю робіт чи послуг; Π_o – прибуток на одиницю робіт чи послуг згідно з порівняльною сукупністю підприємств галузі, які не використовують водні ресурси в основному виробництві.

Інший підхід до розрахунку величини водної ренти запропонований І.М. Комаровим [3].

$$BP = B - HЗ - НП, \quad (2)$$

де B – виручка від реалізації водних ресурсів за цінами, встановленими їхнім власником (державою) відповідно до Податкового кодексу і законодавства про плату за воду; $HЗ$ – нормовані затрати, пов'язані з економічною ефективністю і прогресивною технологією, встановленими при техніко-економічному обґрунтуванні водного об'єкта; $НП$ – нормований прибуток у вартісному виразі, конкретний рівень якого розраховується, виходячи із внутрішньої норми прибутковості (окупності капіталовкладень) або із розрахункової (планованої) рентабельності, що визначається із відношення планованого прибутку, який залишається у розпорядженні підприємства після виплати податків, рентних платежів і відсотків за банківський кредит, до планованого прибутку від реалізації продукції.

Вказані підходи, на нашу думку, мають недоліки, що не дозволяють використовувати їх на практиці при розрахунку рентного платежу. Зокрема, показник «прибутку згідно з порівняльною сукупністю підприємств галузі, які не використовують водні ресурси в основному виробництві», використаний І.В. Купріяновим, та показники нормованих витрат та нормативного прибутку, використані І.М. Комаровим, важко піддаються об'єктивному оцінюванню. Загальноприйнятій методики їх розрахунку немає.

На нашу думку, найбільш теоретично обґрунтованим підходом до розрахунку диференційної ренти, є підхід, запропонований Е.П. Ушаковим [2]. Він слушно зазначає, що диференційна рента виникає при переважанні замикаючих затрат на видобування і підготовку води над індивідуальними, при цьому доводячи, що в якості замикаючих (регулюючих) затрат слід використовувати не середні, а максимальні затрати на освоєння води в регіоні при певному об'ємі водоспоживання.

$$R = (z_3 - z_i) q_i \quad (3)$$

де z_3 – замикаючі затрати, грн/м³, z_i – індивідуальні затрати i -го джерела, грн/м³, q_i – об'єм водоспоживання, що забезпечується за рахунок i -го джерела, тис. м³.

Проте і цей підхід має обмеження практичного застосування. Результати такого розрахунку будуть об'єктивними при використанні однакової технології видобутку та підготовки води на всіх джерелах. В іншому випадку розрахований таким чином показник включатиме диференційну ренту як 1, так і 2 типу і не може бути використаним для розрахунку ставки рентного платежу.

Необхідно відмітити, що більшість підприємств, що займаються видобутком та постачанням води як кінцевого продукту є або державними або комунальними і змушені продавати продукцію населенню або промисловим користувачам за затвердженими тарифами, які часто навіть не перебивають витрат підприємства. Надприбутки, що відображають економічну природу диференційної ренти першого типу і мали б вилучатися в формі рентних плате-

жив, проявляються на наступних етапах виробничої діяльності та при використанні водних ресурсів як предмету або засобу праці для отримання нової продукції.

Механізмом відшкодування державі диференційної ренти в Україні, теоретично, є збір за спецводокористування, який сплачується водокористувачами залежно від об'ємів забраної (або використаної) води. Об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, вилучений з поверхневих або підземних джерел та обсяг води без її вилучення, використаний для потреб гідроенергетики, водного транспорту, рибництва. Крім цього, визначені ставки за використання води, що повністю входить до складу напоїв, а також шахтної, кар'єрної та дренажної води.

Відповідно до податкового кодексу збором може вважатися обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій. Оскільки водокористувач не може бути впевненим, що сплачені ним відрахування будуть використані на потреби водної галузі, реалізацію необхідних водоохоронних програм, то такий платіж за своєю суттю відповідає визначенню податку – обов'язкового, безумовного платежу до відповідного бюджету. Таким чином, плата за воду, оформлена у вигляді податку, не несе в собі жодної стимулюючої функції. В ситуації, коли бюджетні кошти, що виділяються на фінансування Державного агентства водних ресурсів України, в розмірі 90-95% витрачаються на виплату заробітної плати, а не на здійснення реальних заходів, платник буде намагатися приховати реальні обсяги водоспоживання з метою знизити розмір податкового платежу.

Існують зауваження і до ставок збору за спецводокористування. Ставки, зафіксовані в податковому кодексі, є негнучкими, механізму їхньої індексації не передбачено, вони не залежать від обсягів водокористування і майже не залежать від цілей використання води. Тому, на нашу думку, існуюча практика стягнення збору за спецводокористування не відображає тієї частини рентного доходу водокористувачів, яка мала б відшкодуватися державі, не має в собі вбудованих мотиваційних та стимулюючих важелів і має бути відкоригована. Виходячи з мети досягнення сталого розвитку, постає фундаментальне завдання створення науково обґрунтованого та законодавчо встановленого механізму розрахунку, стягування та розподілу водної ренти.

Реформування системи державного управління водними ресурсами має забезпечити сталий розвиток економіки держави, участь територіальних громад, громадських організацій та водокористувачів у розподілі і охороні водних ресурсів. На жаль, рівень проведення реальних заходів сьогодні надзвичайно низький, держава не виділяє кошти на цей напрямок діяльності, резервів збільшення цільового фінансування водного господарства за існуючої си-

стеми платного водокористування майже немає.

Важливим напрямком є підтримання в експлуатаційному стані всієї системи водозабезпечення – комплексних гідровузлів, дамб, водосховищ, результатом чого має бути забезпечення оптимального стоку та забезпеченості населення та народного господарства придатними до використання водними ресурсами. Іншим напрямком діяльності, який певною мірою є частиною вищевказаних, є природоохоронна діяльність, яка на сьогодні обмежується берегоукріплювальними роботами, встановленням меж прибережних захисних смуг, упорядкування річищ, роботами з залуження та заліснення прибережних захисних смуг.

Якщо додати до цих напрямків діяльності нові, передбачені в розроблених Державним агентством водних ресурсів «Пріоритетних напрямках реформування управління та охорони водних ресурсів», виникає питання – яким чином і за рахунок яких джерел планується фінансувати розширені функції управління, якщо на сьогодні механізм платного водокористування не передбачає важелів стимулювання раціонального використання водних ресурсів, проведення заходів з економії, відсутні механізми цільового використання коштів, що надійшли від збору за спец водокористування та екологічного податку, а ключові питання рентних відносин в сфері природокористування фактично залишаються за межами цього механізму.

Введення Податкового кодексу змінило механізм платного водокористування в Україні. Згідно з введеними змінами, неподатковий платіж перетворився на одну з форм податку. Не дивлячись не певне зростання ставок збору, такий збір не зачіпає прибуток водокористувачів, що використовують воду в якості засобу виробництва, зокрема в першу чергу як сировину для подальшої переробки, отримуючи внаслідок цього надприбутки від використання наддешевих водних ресурсів. Проблема вилучення таких надприбутків на користь власника водних ресурсів, тобто на користь держави, має бути вирішена в межах побудови комплексного, всебічно науково обгрунтованого економічного механізму на основі рентних платежів, що вимагає розробки відповідного теоретичного та методичного обгрунтування.

1. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Рентна політика в Україні / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : ЗАТ "Нічлава", 2004. – 68 с. 2. Водные ресурсы: рациональное использование / под. руков. Е. П.Ушакова. – М. : «Экономика», 1987. – 252 с. 3. Регіональні особливості формування системи платежів за водокористування / В. М. Мандзик // Продуктивні сили і регіональна економіка. – 2008. – Ч. 2. – С. 94-101.

Рецензент: к.е.н., доцент Іванченко А.М. (НУВГП)